

УДК 37.015.31: 316.42

АЛЛА БОЙКО

(Полтава)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ОСОБИСТІСНО-СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

На базі історичного аналізу й сучасних досягнень науки обґрунтовується особистісно-соціальна концепція виховання. Виховання трактується як спеціально організований процес взаємодії «дитина – її самоактивність – соціальне середовище». Розвиток особистості відбувається через її суб'єктивний світ. Доведено, що цілісна особистість виникає не із зовнішньої, а із внутрішньої доцільності. Зріла особистість функціонально автономна, з усвідомленою, мотивованою поведінкою, має широкі межі «Я», здорове почуття реальності й потреби самовдосконалення. Тому особистість – водночас і реальне, і потенційне. В основі виховання особистості відкрита, об'єктивно і закономірно взаємодіюча система: «людина – її самоактивність – соціальне середовище». Виховання є особистісно-соціальним явищем, оскільки в процесі виховання відбуваються зміни на біологічному й соціальному рівнях, гармонізують відносини людини і суспільства. Характеристика поняття «особистість» і шляхів її виховання залежить від теоретичної платформи певного автора. Педагогіка мусить орієнтуватися на найновіші досягнення знань про людину, широку суб'єкт-суб'єктну взаємодію, саморозвиток особистості, її вільне самовизначення і повну самореалізацію. У процесі виховання педагог мусить орієнтуватися на особистісні цінності, національні вартості, загальнолюдські надбання. Виховання розуміється як цілісний процес взаємодії дитини, яка має природні, психологічні, індивідуальні та вікові особливості, з дорослими, соціальним середовищем, що опосередковано її самоактивністю.

Ключові слова: виховання, людина, персона, персонологія, особистість, середовище, антропоцентризм, соціоцентризм, особистісно-соціальне виховання, особистісно орієнтований підхід, суб'єкт-суб'єктні відносини.

В умовах глобальної демократизації всіх соціальних процесів людина перестала розглядатися як «клітинка суспільства» чи як «результат спадковості». Вона трактується як складне утворення, зумовлене «біо-психо-соціо-природно-космічним буттям».

Термін «особистість» запозичений із латинської мови (*persona* – особа). Наука, що вивчає особистість, називається персонологія. Дослідженнями загальних проблем людської особистості займаються персонологи. Визначення поняття «особистість» залежить від того образу людини, який існує в культурі

й науці суспільства в конкретний період. Тому відійшло в минуле однобічне методологічне положення К. Маркса про розуміння сутності людини як «сукупності всіх суспільних відносин» [7, с. 3]. У конкретно-історичних обставинах особистість виступає як цілісність, що задана природною і певною соціальною системою.

На сучасному етапі розвитку наукового знання не існує єдиного підходу персонологів до розуміння сутності особистості. Вони у своїй більшості орієнтуються на «людину культури», культурогенез нації, загальнолюдську аксіосферу. Не можна не погодитися з висновком І. Д. Беха, що «розвинені особистісні цінності становлять основу внутрішнього світу особистості». Ціннісну систему людини він розуміє «як складний регулятор людської життєдіяльності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і власне людину, в усіх її об'єктивних характеристиках» [1, с. 23].

Природну основу особистості становлять її біологічні особливості. Формуючись як особистість, людина не перестає бути природною істотою. Вроджені дані дитини розглядаються як підґрунтя для здійснення виховання. Тому заперечення викликає марксистська теза, що «природні можливості людини не можуть бути рушійними силами її розвитку». Водночас особистість має здатність до вибору життєвого шляху і самопізнання. Вона постійно планує і спрямовує складний, аналогу якому немає у живій природі, процес саморозвитку і самовиховання, створення себе у власному життєвому світі. У зв'язку з цим сучасними суспільними науками особистість розглядається як особлива якість людини, яка набувається нею, за даними нашого дослідження, в процесі діяльності, спілкування і відносин. А отже, особистість виникає як засіб, інструмент для знаходження людиною своєї сутності.

У гуманістичних концепціях особистість трактується як усезагальна цінність, заради якої відбувається розвиток освіти, культури, всього суспільства. В сучасній парадигмі виховання особистість дитини обґрунтовується нами як найвища цінність, самоціль суспільства, причина і критерій усіх соціально-економічних перетворень, а отже, суб'єкт і мета виховання [2, с. 230].

Своїми людськими якостями особистість завдячує природі (народжується з передумовами людини, як індивід) й соціальному середовищу. Соціальне середовище є необхідною умовою розвитку особистості, одним із джерел виховання. Достатній соціально-економічний розвиток сприяє зміцненню природного в людині. Таким чином, природа (спадковість) і середовище – два провідні фактори в розумінні сутності особистості.

Проте визначальний вплив соціальних і природних факторів на розвиток особистості відбувається через її суб'єктивний світ, як результат тієї внутрішньої роботи самої особистості, в процесі якої зовнішнє, проходячи через внутрішнє, переробляється, освоюється і використовується нею в практичній діяльності. Тому особистість є суб'єктом пізнання й активного перетворення світу. Таким чином, особистість – це динамічна, відносно стабільна, цілісна система інтелектуальних, соціально-культурних, морально-вольових якостей людини. Особистість являє собою діалектичну єдність загального, особливого й окремого.

Отже, цілісна особистість виникає не із зовнішньої, а із внутрішньої доцільності, шляхом перетворення культури, що освоюється, на живу індивідуальну творчу діяльність. Цілісна особистість – не механічна сума субособистостей, а суб'єкт власної життєдіяльності, що включає всю повноту змісту індивідуаль-

ного життя в реальному культурно-історичному контексті. Зріла особистість функціонально автономна, з усвідомленою, мотивованою поведінкою, має широкі межі «Я», здорове почуття реальності й потреби самовдосконалення.

Особистість – це завжди водночас і реальне, і потенційне. Способом існування особистості є виховання і самовиховання, особистісне зростання. Таким чином, в основі виховання особистості відкрита, об'єктивно і закономірно взаємодіюча система: «дитина – її самоактивність – соціальне середовище» [8, с. 127]. Ефективність процесу виховання залежить від спадковості, середовища, самоактивності особистості, а також від особистісно орієнтованої педагогічної діяльності. Виховання є особистісно-соціальним явищем, оскільки в процесі виховання відбуваються зміни на біологічному й соціальному рівнях, гармонізуються відносини людини і суспільства.

Характеристика поняття «особистість» і шляхів її виховання залежить від теоретичної орієнтації певного автора. У науці існує кілька теорій персонологів. Концепція «людинознавства» Б. І. Ананьєва будується на теоретичних й експериментальних дослідженнях індивідуального розвитку людини в системі синтетичного людинознавства. Естетико-філософська концепція особистості М. М. Бахтіна має в своїй основі дві форми пізнавальної активності – монологічну й діалогічну. Діалогізм, за його твердженням, відповідає природі особистості й людського життя. Теоретичні підходи В. С. Мерліна полягають у інтегральному дослідженні індивідуальності як цілісної характеристики людини. У. Джеймс, навпаки, виділяє фізичну, соціальну і духовну особистість. Ядро особистості, на думку деяких зарубіжних і вітчизняних учених, при всій своїй складності й унікальності, містить певні інтегровані риси і якості.

Різноманіття теоретичних підходів і концепцій свідчить, що зміст поняття «особистість» значно багатогранніший, ніж у концепції «зовнішнього соціального образу». Вітчизняний психолог С. Л. Рубінштейн розкриває поняття «особистість» на індивідуальному рівні, через вивчення всієї системи її зв'язків із зовнішнім світом і через характеристику способу її існування [9, с. 641].

В основі загальної концепції людської особистості – реальна жива людина із плоті і крові, з внутрішніми суперечностями і потребами, проте особистість поєднує в собі риси не лише індивідуального, неповторного, але й суспільно значущого, загальнолюдського. Тому вона є об'єктом вивчення філософії, педагогіки, психології, соціології та інших наук про людину.

У зв'язку з цим актуалізується значення всіх галузей знань, причетних до науки про людину: педагогіки, філософії, психології, соціології, вікової фізіології, генетики, молекулярної біології, а також релігії, мистецтва тощо. Педагогіка як комплексна наука посідає серед них провідне місце, вона має пріоритетне значення, їй належить інтегрувати людинознавчі науки, значно розширити сфери свого впливу, не обмежуючись дошкіллям і шкільництвом, зосередити більшу увагу на молоді і дорослих, адже людина виховується протягом усього життя. Педагогіка мусить, вбираючи всі сучасні надбання гуманітарних та інших наук, озброїти людину знаннями певних закономірностей і принципів становлення її як особистості. У цьому її відмінність від педології, яка обмежувалася лише категорією дитинства. Педагогіка функціонує як спеціально організована, суб'єкт-суб'єктна взаємодія людей, спрямована на виховання і самовиховання певних якостей особистості, на самозміни в її мотиваційній, інтелектуальній і поведінковій сферах.

На новому рівні свого розвитку педагогіка, як уже зазначалося нами, в своїй меті і змісті орієнтується на «людину культури», культуругенез нації, загальнолюдську аксіосферу. Вона сприяє пізнанню закономірностей формування в педагогічному процесі суб'єкт-суб'єктних відносин співробітництва й співтворчості, на цій основі забезпечує залучення кожної особистості до засвоєння загальнолюдських і національних цінностей. Дитина розглядається як самоціль суспільства, причина і критерій усіх соціально-економічних перетворень, у тому числі – реформування системи освіти. Цією тенденцією детермінуються всі прогресивні світові цивілізаційні процеси. Одне з головних завдань педагогіки полягає в науковому обґрунтуванні культурно-педагогічного освітньо-виховного простору, його змісту, організації, засобів, що забезпечить широку суб'єкт-суб'єктну взаємодію, саморозвиток особистості, її вільне самовизначення і повну самореалізацію. Таким чином, щоб виконати своє призначення, педагогіка мусить базуватися на найновіших досягненнях знань про людину.

У зв'язку з цим сама наука і її поняттєво-категоріальний апарат потребує постійного розвитку. Для сучасного етапу функціонування теорії і практики виховання, як усезагальної категорії педагогіки, характерним є поєднання традиційного і новаторського, пошуки нових наукових теорій, парадигм, підходів, і, як наслідок, – поява в науці і практиці інноваційних систем і технологій, упровадження нової термінології, непоодинокі зміни у вихованні знаків «мінус» на «плюс», акцент у педагогічній взаємодії переноситься із зовнішнього впливу на внутрішнє самотворення людини, з масових явищ і процесів на самоцінність особистості.

На наш погляд, це зумовлено такими визначальними чинниками: по-перше, звільненням педагогіки від ідеологічних пут, що довгий час стримували її методологію; по-друге, необхідністю реалізації нової мети виховання в умовах освоєння не лише власних, а й інших цивілізаційних і формаційних цінностей; по-третє, потребами інтеграції та диференціації педагогіки щодо інших антропологічних наук.

У теорії і практиці виховання виникла низка суперечностей, у подоланні яких відчувається гостра соціально-педагогічна потреба. Вони стосуються передусім таких найважливіших проблем виховання: співвідношення особистісного і соціального, духовного і матеріального, індивідуального і колективного, декларативного і прагматичного. Дослідження свідчить, що невчасне їх розв'язання призводить до застою в теорії і супроводжується гальмуванням практики виховання, що спостерігається в наші дні.

У діяльності загальноосвітньої і професійної школи всіх рівнів акредитації виховання перебуває на периферії педагогічного процесу, який характеризується гіпертрофованим спрямуванням на сферу знань. У той же час, слід зазначити, що знання, зміст освіти недостатньо зорієнтовані на формування духовності дитини, на усвідомлення основних понять етики – добра і зла, милосердя і жорстокості, правди і кривди. Має місце деструктивний вплив соціуму, спостерігається занепад духовності, активізація сектантства. В засобах масової інформації, хоч і прикрита, все ж простежується ідея меншовартості національної культури, пропагується зразок «позитивного» образу, сутнісними ознаками якого виступають аморальність, сила і багатство. У той же час замовчуються ідеї патріотизму, громадянськості, причетності до долі свого

народу, що веде до посилення тенденції соціальної незахищеності, безвиході, формування егоїста, індивідуаліста, маргінала.

Дедалі стає помітнішим відставання національної свідомості й моральності особистості від суми одержаних нею знань, хоч для національного менталітету завжди було характерним превалювання духовного. Особливе занепокоєння викликає, поряд з деструктивним впливом соціуму, і недостатнє врахування в теорії і практиці виховання вроджених особливостей дитини. Помітно спадає інтерес до функціонування і розвитку гімназій, ліцеїв, інших типів шкіл для здібних і обдарованих учнів. У вихованні особистості знижена увага до суспільного, недооцінюється соціальний фактор. Ця проблема недостатньо розроблена в педагогіці, психології, філософії і потребує наукового переосмислення на сучасному етапі розвитку суспільства, в нових умовах функціонування теорії і практики виховання.

Таким чином, не поділяючи соціологізаторського підходу у вихованні, а також критично сприймаючи марксистське вчення про основоположне значення соціальної сутності людини, ми не відкидаємо соціального, і щодо цього феномена на основі сучасного розвитку педагогічної науки вважаємо доцільними такі висновки: 1) своїми людськими якостями особистість завдячує передусім соціальному середовищу; 2) воно є необхідною умовою формування і розвитку людини; 3) виступає одним із джерел виховання; 4) формує потребу адекватного статусу людини в суспільстві; 5) здатне сприяти удосконаленню морфологічної структури людини при відповідному розв'язанні соціальних проблем; 6) соціальне середовище при достатньому соціально-економічному розвитку сприяє розквіту індивідуального в людині.

Психологи звернули увагу на таку суперечність: процес виліковування, перемагання хвороби носить соціальний характер, а її зародження є проблемою фізичного, духовного чи психічного виживання окремої людини. Для лікування соціальних хвороб існують педагоги і юристи, фізичних – лікарі, психічних – психотерапевти, духовних – священики [6, с. 21]. Звідси випливає, що й індивідуальне, зокрема, здоров'я перетворюється в соціальний феномен.

Проте, формуючись як особистість, людина не перестає бути природною істотою, тому не можна недооцінювати значення біологічних передумов розвитку певної дитини. Організуючи виховні впливи, обов'язковим є знання генотипу дитини, що визначає анатоμο-фізіологічну структуру організму, основні морфологічні й функціональні дані, будову і тип нервової системи, характер, індивідуальні особливості. Від цього залежить ефективність виховання. Вроджені дані дитини розглядаються нами як підґрунтя для здійснення виховання, її життєвого захисту й життєвої ідентифікації, визначення основних параметрів самовдосконалення, професійного й особистісного самовизначення.

Разом із цим, неприйнятними для нас є і біологізаторські концепції, що зводяться до вирішальної ролі спадковості в розвитку людини. Ними, по суті, заперечується виховання, коли від народження передрікаються всі якості людської особистості, зумовлені спадковістю. Це призвело до виникнення реакційних вчень про біологічну залежність і обмеженість людини, появу «соціальних хвороб», тверджень про недосконалість людської природи, що не спростовано і в наш час.

Перебільшена увага до вроджених особливостей дітей, їх якісні і кількісні виміри в лабораторних умовах були властиві для діяльності педологів. Пе-

редусім за ненаукове, однобічне вивчення дитини, за відсутність зв'язку педології з практикою навчання і виховання ця наука зазнала гострої критики [10, с. 45]. На недоліки педології у свій час обґрунтовано вказував Г. Г. Ващенко [3, с. 92]. Проте слід зазначити, що знищення педології значно загальмувало розвиток наукових основ педагогіки. Вчені з великою обережністю стали братися за проведення експериментальної роботи, зокрема в лабораторних умовах, обмежувати використання психологічних методів, особливо психодіагностики, недостатньо враховувати індивідуальні, вікові та психологічні особливості дітей. Усе це призвело до зниження якості педагогічних досліджень, породило таке явище, як «бездітна педагогіка», значно підірвало престиж педагогіки серед гуманітарних наук, що сприяло піднесенню значення соціального фактора у вихованні.

Проблема співвідношення соціального і біологічного у вихованні одержала прогресивний розвиток у теорії конвергенції, яка полягає в науковому обґрунтуванні поєднання внутрішніх даних і зовнішніх умов розвитку. Помітним кроком у дослідженні цієї проблеми став науковий висновок, що спадковість і середовище – два рівноправні фактори в становленні людської особистості. У вітчизняній психолого-педагогічній науці слід назвати Г. С. Костюка, якому належить ідея «саморуху» особистості, російського вченого Г. Г. Хрипкову, яка хоч і надавала переваги серед джерел розвитку людини середовищу, все ж довела, що лише активна взаємодія індивіда з певними елементами середовища, що спрямовується дорослими, може виступати факторами його розвитку [11, с. 92].

На новому рівні функціонування наук про людину особливого значення набуває проблема співвідношення у вихованні антропоцентричного і соціоцентричного підходів. На їх основі вчені вибудовують сучасні наукові концепції і підходи у вихованні. Зокрема, Б. М. Бім-Бад, обґрунтовуючи педагогічну антропологію як науку; Л. Г. Гриценко, поєднуючи соціалізацію особистості і розвиток її індивідуальності; С. Г. Карпенчук, обґрунтовуючи педагогіко-антропоцентричний підхід; І. Д. Лушніков, визначаючи ціннісно-антропологічну концепцію; А. А. Фролов, розробляючи поняття «школа навчання» і «школа життя». Названі та інші вчені вважають антропологічний підхід таким, який об'єднує уже досягнуте в науці про людину з новим, чутливо реагує на сучасні тенденції в теорії і практиці виховання.

Основоположником антропологічного принципу в педагогіці, який покладено в основу названих концепцій і підходів, є відомий вітчизняний педагог К. Д. Ушинський. Цей принцип розуміється нами не лише як вимога мати знання про походження й еволюцію фізичної організації людини, але і як можливість на основі цих знань здійснювати виховання моральності, розуму, волі. Підтвердження цього знаходимо в основній праці К. Д. Ушинського «Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології.» Якби видатний педагог розумів антропологію як науку про людину як біологічний вид, то чи виніс би у заголовок – «Людина як предмет виховання»? Тому ми не погоджуємося з тими дослідниками, які доводять, що антропологічний принцип у широкому розумінні уперше був обґрунтований і став розглядатися в педагогіці і психології зарубіжними вченими персонологічного спрямування.

Доводити це важко в зв'язку з тим, що другий том праці К. Д. Ушинського залишився незавершеним. Первісний варіант третього тому мав назву «Найголовніші риси людського організму в застосуванні до мистецтва виховання».

Отже, «Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології» – це синтез наукових знань про виховання людини. Цією працею було відкрито нову епоху в розвитку педагогічної науки, закладено її теоретичне підґрунтя, хоч К. Д. Ушинський устиг закінчити тільки «індивідуальну антропологію». До останнього тому він зробив ґрунтовні заготовки під умовним заголовком «Вивчення людського суспільства з педагогічною метою». Немає сумніву, що якби К. Д. Ушинський не пішов з життя так рано, то багато питань з проблеми співвідношення антропо- і соціоцентризму стосовно виховання було б з'ясовано. До речі, праця К. Д. Ушинського, про яку ведеться мова, перевидавалася понад 20 разів. Отже, про неї не могли не знати педагоги зарубіжних країн, її ідеї активно розвиваються в педагогічній і філософській науках. Цілком закономірним є те, що в сучасних умовах педагогічна антропологія в широкому розумінні сприймається як людинознавство.

Завдяки антропології було закладено теоретичні основи педагогіки, що базуються на розумінні виховання передусім як самовиховання, створення умов і надання допомоги для вільного самовизначення і самореалізації людини на кожному її віковому етапі. І на цій основі – залучення до засвоєння вироблених людством цінностей. Принцип антропоцентризму означає співвідношення у змісті виховання соціального з індивідуальними життєвими орієнтирами особистості, смыслом існування, духовними пошуками, «вибору себе». Отже, з позицій антропоцентризму важливо не лише виховувати дитину на певних цінностях, а й навчати її користуватися ними, створювати їх, переживати й відкривати в повсякденному житті. Таким чином, на всіх етапах вікової періодизації людина живе, а не готується до наступного періоду. Кожен із життєвих етапів, а особливо дитинство, мусить бути повноцінним і самоцінним, а також самодостатнім, що залежить від відповідної організації його дорослими, включаючи і саморозвиток особистості, що формується. Таким чином, антропологічний принцип у його широкому розумінні об'єднує антропоцентричні й соціоцентричні ідеї.

У зв'язку з цим педагог мусить орієнтувати дитину, по-перше, на особистісні якості й цінності (честь і гідність, моральність, здоров'я, права і обов'язки, суб'єкт-суб'єктні відносини); по-друге, національні вартості (Батьківщина, нація, рідна мова, історія, культура, традиції, віра, повага до державних символів); по-третє, загальнолюдські цінності (добро, совість, знання, честь, сім'я, родовід, діти, батьки). Їх визначення умовне, і перелік їх можна зустріти в літературі значно довший. Для нас важливо усвідомити, що для здійснення виховного процесу педагог покликаний використовувати не лише антропоцентричний, а й соціоцентричний підходи.

Людина формується в певному суспільстві, якому властиві відповідні соціально-історичні закономірності розвитку. Тому явища суспільного життя не можна пояснити потребами і якостями окремих людей як біологічних істот. Виховання детермінується соціальними процесами, їх перетворювальним характером. І як у 80-ті роки минулого століття в теорії і практиці виховання в нашій країні почала визрівати необхідність перенесення акцентів із потреб і запитів суспільства – на інтереси і потреби людини (антропоцентричний акцент), так і на початку XXI століття стає все відчутнішою потреба підсилення соціоцентричного фактора у вихованні для досягнення їх гармонії в формуванні людської особистості. Отже, тенденція до такої гармонії, маючи на увазі принцип антропологізму, закладена в людині природою.

Найбільш поширеною сьогодні в теорії і практиці є концепція особистісно орієнтованого виховання. Вона виникла на підґрунті антропоцентричного підходу як протиположна концепції колективного виховання, що домінувала в радянській педагогіці. Теорія і методика формування особистості в колективі, за визначенням А. С. Макаренка, найбільш повно відтворювала «педагогіку суспільства», тобто в своїй основі мала соціоцентричне спрямування. А. С. Макаренко стверджував, що «в колонії ім. О. М. Горького відбувається справжнє соціальне виховання». За ефективністю його методика не має аналогів у світовій педагогічній практиці, а відкриті ним педагогічні закономірності мають всезагальний характер, як закони І. Ньютона, періодична система елементів Д. І. Менделєєва тощо, – доводив М. Ю. Красовицький [5, с. 61].

Проте ідея колективного виховання у теорії і масовій практиці була дискредитована. Вона стала технологією усереднення і пригноблення особистості в тоталітарному суспільстві. Довір'я до неї було підірване в зв'язку із фальсифікацією мети і змісту виховання в колективі.

Таким чином, абсолютизація соціального призводила до штампування середньої людини, нівелювання її як особистості. У свою чергу, коли ми відкинули марксистське розуміння соціальної сутності людини, виникла загроза формування відірваної від соціуму, нежиттєздатної особистості. Отже, все це дозволяє дійти висновку, що виховання зумовлене об'єктивною єдністю передусім біологічного, індивідуального і соціального, значущого для особистості і суспільства, в якому функціонують різні типи навчальних закладів і розвивається педагогічна наука.

На зміну соціально-особистісного прийшло особистісно орієнтоване виховання, детерміноване соціально-економічними змінами, можливостями і потребами людини, її якостями і властивостями, що призвело до зміни парадигми виховання, її оновлення. У нетрадиційній гуманістичній парадигмі виховання в постіндустріальний період розвитку суспільства чітко виявляються пріоритети дитини, розуміння її як суб'єкта і мети виховання, забезпечення з цією метою в навчально-виховних закладах суб'єкт-суб'єктних, педагогічно доцільних, морально-естетичних взаємин дітей і педагогів на рівні співробітництва і співтворчості [2, с. 15].

Особистісно орієнтоване виховання, обґрунтоване І. Д. Бехом та ін. психологами і педагогами, мусить здійснюватися на основі найповнішого врахування спадкових, індивідуальних, психологічних і вікових особливостей дитини з використанням сучасних інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій, спрямованих не лише на формування певних якостей чи засвоєння знань, а передусім – на розвиток цілісної особистості дитини. Як провідні визначаємо такі принципи особистісно орієнтованого виховання: культуровідповідності, природовідповідності, суб'єктності, диференціації, індивідуалізації, елективності. З виховного поля вчителя й учня «випадають» соціально значущі проблеми, що стосуються виховання і життя, школи і суспільства, людини, природи і Всесвіту тощо. Цивілізаційний рівень країни зростає, суспільство стає більш освіченим та інтегрованим, тому вузько спрямоване особистісно орієнтоване виховання не задовольняє ні державу, ні її громадян. Воно призводить до розвитку індивідуалізму, абстрагування особистості дитини від колективу, соціальних і економічних інтересів суспільства, від потреб реального життя.

З позицій сучасного розвитку суспільства і освіти не можемо погодитися з положенням про те, що тільки в колективі можна виховати людину, що тільки в ньому виникає і розвивається моральна відповідальність індивіда за свою поведінку й поведінку усіх членів колективу, що ставлення особистості до суспільства реалізується як відношення до колективу та ін.

Не вдаючись до більш ґрунтовного аналізу позитивних і негативних факторів виховання особистості в колективі, підкреслимо ефективніший виховний результат «педагогіки індивідуальної дії», яка, на жаль, недооцінювалася А. С. Макаренком і його прихильниками. Тому, на наш погляд, замість панівної «педагогіки колективної дії», виникло інше однобічне поняття «особистісно орієнтоване виховання», що на даному етапі розвитку суспільства є явищем позитивним.

Виховання є всевизначальною категорією педагогіки, її родовим, вихідним поняттям. Воно виникло з появою людини й існуватиме доти, поки буде потреба в передачі соціального й особистісного досвіду, формуванні всебічно розвиненої людини. Отже, виховання є постійним і вічним. Воно має особистісне і соціальне значення. Виховання не обмежується школою. Людина – продукт особистісного і суспільного розвитку, від сім'ї до засобів масової інформації, від школи до вищого навчального закладу і виробництва.

Таким чином, виховання покликане виконувати об'єктивну функцію взаємодії між поколіннями, забезпечувати людині в усі її вікові періоди повноцінну життєдіяльність і розвиток, поступове її становлення суб'єктом певного конкретно-історичного процесу, в т. ч. – безболісне входження та повну адаптацію до життя в певних соціально-економічних реаліях. У цьому полягає особистісна і соціальна функція феномена виховання.

Слід підкреслити, що ефективність виховання знаходиться в прямій залежності від уміння самовиховання, визначається інтересами і потребами самотворення конкретної особистості, тобто її життєвою самоактивністю. Під самоактивністю особистості нами розуміється система змін під впливом передусім внутрішніх, властивих їй суперечностей і потреб, а також змін, опосередковано зумовлених зовнішніми впливами. Отже, зміни відбуваються на біологічному і соціальному рівнях формування особистості дитини. Вона як суб'єкт виховання є об'єктивною саморозвивальною індивідуальністю. Спадковість, вікові, психологічні та індивідуальні особливості, соціальне середовище, сама дитина, її потреби та інтереси, всі дорослі є джерелами виховання, головним із них була і залишається дитина зі своїми специфічними особливостями і самоактивністю. Отже, виховання розуміється як цілісний процес взаємодії (відносин) дитини, яка має природні, психологічні, індивідуальні та вікові особливості, з дорослими і певними елементами соціального середовища, що опосередковано її самоактивністю. Зі сказаного видно, що виховання об'єднує в спеціально організованій діяльності, спілкуванні й відносинах соціалізацію особистості і розвиток її індивідуальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Ціннісна система у розвитку особистості / І. Д. Бех // Виховання особистості: Кн. друга. – К., 2003. – С. 23.
2. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А. М. Бойко. – К., 1996. – 232 с.
3. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал / Г. Г. Ващенко. – Полтава, 1994. – 191 с.

4. Гуревич П. Экзистенциализм Бубера / П. Гуревич // Квинтэссенция. Философский альманах. – М., 1992. – 377 с.
5. Красовицкий М. Ю. Непреходящее в педагогическом наследии А. С. Макаренко: взгляд из США / М. Ю. Красовицкий // Педагогика. – 2001. – № 1. – С. 66-77.
6. Лушин П. В. О психологии человека в переходящий период / П. В. Лушин. – Кировоград, 1999.
7. Маркс К. Тезисы о Фейербахе / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Соч. – 2-е изд. – Т. 3. – С. 3.
8. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні, 1992-2002 : зб. наук. праць до 10-річчя АПН України. Ч. 1 / [редкол.: В. Г. Кремень.(голов. ред.) та ін.]; Акад. пед. наук України. – Х. : ТОВ «ОВС», 2002. – 639 с.
9. Рубинштейн С. Л. Жизненный путь личности / С. Л. Рубинштейн // Основы общей психологии. – Санкт-Петербург, Москва-Харьков-Минск, 1999. – С. 641.
10. Фрадкин Ф. А. Педология. Мифы и действительность / Ф. А. Фрадкин. – М., 1991. – 80 с.
11. Фролов А. А. Наследие А. С. Макаренко: исследования / А. А. Фролов. – Н. Новгород, 2002.
12. Хрипкова Г. Г. Проблема социального и биологического в развитии человека / Г. Г. Хрипкова // Проблемы социалистической педагогики. – М., 1973.

АЛЛА БОЙКО

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЛИЧНОСТНО-СОЦИАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

Развитие личности происходит на основе ее субъективного мира. Доказано, что целостная личность возникает не из внешней, а из внутренней целесообразности. Созревшая личность функционально автономна, с осознанием, мотивированным поведением, имеет широкие границы «Я», здоровое чувство реальности и потребности самосовершенствования. Поэтому личность – это одновременно и реальное и потенциальное. В основе воспитания личности открытая, объективно и закономерно взаимодействующая, система: «человек – его самоактивность – социальная среда». Воспитание – это личностно-социальный феномен, поскольку в процессе воспитания происходят изменения на биологическом и социальном уровне, гармонизируются отношения человека и общества. Характеристика понятия «личность» и пути ее воспитания зависят от теоретической платформы определенного автора. Педагогика должна ориентироваться на самые новые достижения знаний о человеке, широкое субъект-субъектное взаимодействие, саморазвитие личности, ее свободное самоопределение и полную самореализацию. В процессе воспитания педагог должен ориентироваться на личностные, национальные и общечеловеческие ценности. Воспитание понимается как целостный процесс взаимодействия ребенка, который имеет природные психологические, индивидуальные и возрастные особенности, со взрослыми, социальной средой, что опосредствовано ее самоактивностью.

На базе исторического анализа и современных достижений науки обосновывается личностно-социальная концепция воспитания. Воспитание трактуется как специально организованный процесс взаимодействия в системе «ребёнок – его самоактивность – социальная среда».

Ключевые слова: воспитание, человек, персоне, персонология, личность, среда, антропоцентризм, социоцентризм, личностно-социальное воспитание, личностно ориентированный подход, субъект-субъектные отношения.

ALLA BOYKO

CONCEPTUAL BASES OF PERSONALLY-SOCIAL UPBRINGING

On the base of historical analysis and modern achievements of science personally-social conception of education is assigned. Education is interpreted as the specially organized process of co-operation “child – its activity – social environment”. Development of personality takes place through the subjective world. It is confirmed that integral personality arises not out of external, but from internal expediency. A mature personality is functionally

autonomous, with the explained and realized behaviour, has wide self-borders, healthy sense of reality and necessities of self-perfection. For this reason personality is real and potential one at the same time. There is open, objectively and appropriately interactive system in basis of a pupil's personality: "human – activity – social environment". Education is the personally-social phenomenon, as in the process of education there are changes on biological and social levels, the relations of man and society are being harmonized. Description of concept "personality" and ways of its education depends on the theoretical platform of a certain author. Pedagogics must be oriented on the newest achievements of knowledge about a human, wide subject-to-subject co-operation, self-development, free self-determination and complete self-realization of personality. In the process of education a teacher must be oriented on personal and national values, common to all mankind achievements. Education is considered as an integral process of co-operation of a child, which has natural, psychological, individual and age-related features, with adults, social environment, that are mediated by its activity. Upbringing as social phenomenon is characterized by such basic features: it is an eternal and endless category, because it was conceived with appearance of a human and it will exist, while there will be people on the Earth; it arose up after a practical necessity to organize life of a child since its birth, to give an objective knowledge about good and evil, and also to adjust to the environment, to life in certain society; upbringing is predefined by character and organization of society life, that is why it reproduces public transformations, contradictions at one time, provides public progress and subsequent of generations; it comes true in the process of bringing children by the senior generations into the certain relations through the system of communication and socially meaningful activity; socially determined pedagogical expedient subject-to-subject morally-aesthetic joint relations "teacher – pupil" is a purpose and means of upbringing.

Upbringing as personal phenomenon has descriptions: personality of a child is its sense, subject and purpose; it is a central figure, leading acting person of upbringing process; upbringing organizes the vital functions of personality pedagogically expediently in all riches of its subjectiveness; a pupil in the years of the childhood, teenage period and youth not only is prepared to life, but lives, that is why to replace upbringing with socialization – means to narrow creative horizons of a human, to summarize an idea about happiness and sense of human life; upbringing is impossible without the study of psychological, individual, age-related features of a certain child; upbringing comes true on the basis of subject-to-subject relations, which are determined by knowledge, culture, pedagogically expedient emotionally-volitional sphere and behaviour first of all of two main subjects – a teacher and a pupil; upbringing in the process of cooperation and joint creativeness is directed to child's activity, organization of "self-motion", continuous self-perfection of personality, its self-creation during all life are task and criterion of activity of a teacher; the general criteria of upbringing are morally-aesthetic values of personality and its socially meaningful activity.

Being formed as personality, a human does not stop to be a natural creature, for that reason upbringing is predefined by optimal unity of individual, personal and social aspects. Open, objective and appropriately interactive system is the basis of upbringing and development. Efficiency of upbringing depends on personality's activity, heredity, environment and personal orientation in the process of its realization.

Keywords: *education, human, person, personology, personality, environment, anthropocentrism, sociocentrism, personally-social education, personally oriented approach, subject-to-subject relations.*

Одержано 12.12.2013, рекомендовано до друку 20.12.2013.